

Gábor István ébresztője

*Hogyan gyászoljam halálodat,
Hogyan követhetném koporsódat,
Hiszen maroknyi kóbor hamu vagy
Az ég és föld között.*

JAZTRUN: A temetés

Több mint két évtized telt el, amióta bizonyossággá vált, hogy Gábor István is ég és föld között lebegő „maroknyi kóbor hamu“. Akárhányszor rá gondolok, mindig maró lelkiismeretfurdalást érzek: miért hallgatok, miért nem sietek tanúságtételre írói igaza mellett?

Hiszen író volt, legjobb alkotásaira a mai 40 éven felüliek közül még sokan emlékeznek, egyes irodalomtörténeti tanulmányok a két világháború közti antifasiszta publicisták élvonalában emlegetik, de még senki sem elemezte életművét. Írnom kell róla, mert elkötelezett adósa vagyok. Nemcsak mint egykori olvasója — de ő ajándékozott meg lapszerkesztői minőségében az első kinyomtatott írásom örömeivel, négy éven át pedig odaadó, hűséges barátságával.

Már dúlt a második világháború, a fasiszmus már kíméletlenül fojtogatta szabadságunkat, mikor 1940 őszén Gábor István Marosvásárhelyen letelepedett. Egy október végi napon Salamon Ernő ragyogó arccal újságot: másnap este vendége lesz!

Izgatottan vártam a találkozást. Magamban találgattam, milyen lehet Gábor István arca, aki lírai hangvételű, rövid írásaiban mindig az ember oldalán állt, szemben az embertelenséggel.

Csalódtam! Hogyan? Ez a hórihorgas, vöröses-szőke hajú, szemüveges, fejét idegesen rángató, éles felhangokat hallató, olykor nyugtalanul fel-felugró férfi, azonos volna a cikkekre viaskodó, emberül helytálló Gábor Istvánjával?

Ahogy e sorokat írom, máris hallom tiltakozását, egy régi cikkéből: „Ez nem én vagyok, ennyire leeredukáltan. Az ember több, mint ovális arca, szőke haja, szemüvege, több, mint az útlevelébe beírt személyi adatainak összege. Nemcsak fizikai jelenség, de szellemi arculat is.“ A fasiszmus pedig éppen az ember egyéniségét igyekezett megsemmisíteni, eltörölni, csupán fizikai létezésre redukálni a tudatos létet... Ezért, az egyre elidegenedettebb élet közepette Gábor István „nem én vagyok“-tiltakozása mindannyiunk szimbólumává vált. „Szeretném állandóan igazoltatni magamat egy megbújt, lappangó, settenkedő gyanúperrel szemben — írta —, hogy »nem én vagyok«... Egyszerűen az a helyzet, hogy nem én vagyok s nem mi, állandóan igazoltatott és hurcolt polgárok a világon, ebben az Európában, ahol helytelen utakon kutatnak, miközben igazoltatásaink mögött a bűnösök megbújva lapulnak, vagy fennhéjázva húznak el kevélyen.“

Akkor, az első estén ez az írása nem jutott eszembe. Csak a pillanatnyi csalódás élt bennem. Ez is feloldódott egy óra alatt. Minél többet beszélt, testi arc és szellemi profil annál inkább simult egymáshoz s végre egyé olvadt.

Így indult barátságunk, melynek csak 36 éves korában bekövetkezett erőszakos halála vetett véget. Az egy év alatt, melyet Vásárhelyen töltött, szinte min-

den nap együtt voltunk, de azután is, hogy Kolozsvárra költözött, szoros maradt kapcsolatunk.

1943 júniusában, egy vásárhelyi látogatás elmaradásakor így ír: „Kérlek beneteket, ne veszítsük el egymást, amiért nem mentem... írjatok... síneken állunk, füttyentgessünk egymásnak, ha jön a vonat.“ Még egy év sem telt el, s jött a „vonat“, a német megszállás és mindaz, ami követte.

Barátságunk négy éve alatt a legnagyobb ajándékot kaptam tőle. Felejthetetlenül vidám, kacagó órákat, kiáltó ellentétben nehéz helyzetünkkel.

Nemcsak gyorsabban és rendetlenebbül verő szíve dobogását és gondolatait osztotta meg velünk, baráti körével, hanem különös zamatú humorát is. Humora szóban még ellenállhatatlanabb volt. Ebben persze döntő szerepe volt a kornak, mely a harcos publicistára szájkosarat rakott. Hisz maga panaszolja egyik írásában: „Már megtanultam a legnagyobb fájdalmat: összeszorított foggal ülni az írógép előtt, tudni mindenről és hallgatni mindenről.“

Baráti társaságban Gábor István fáradhatatlanul ontotta csattanós történeteit — a „lemezeit“, ahogy azokat maga öngúnnnyal nevezte —, váratlanlál váratlanabb ötleteit, szövicceit. Akkor azt hittem, humorának titka, hogy a képtelenségig torzítja helyzetünket, fejetetejére állítja a valóságot. Ma már tudom, mi éltünk egy felfordult valóság közepette, fejre fordított helyzetben, mint a légtornász, akiről írt, s aki „a világot ellenkezőjére borítva látja, vagyis úgy, amilyen a valóságban is“. Mint ahogy mi voltunk a közönség is, mely a kötéláncos produkcióit nézve így sopánkodik: „Micsoda pálya! Ahogy mindig az életével játszik, hogy élhessen, s ahogy a halált is vállalja az életért“, s nem látja, hogy „ők ugyanúgy kockáztatják az életet, vállalják annak minden baját, ha nem is egy szál kötél, hanem idelent a földön“.

Gábor István csak ontotta élceit, történeteit, jó részüket már elfelejtettem — csak arra emlékszem, hogy a nevetéstől fáj a rekeszizmunk, hullottak a könynyeink, s kezünket összetéve, tréfásan kérleltük: „Pista, hagyd már abba!“ Szatírája s a mi kacagásunk egyaránt az akkori valóság tagadása volt. Mert az ember, aki nevetni tud, még nem nyugodott bele egészen bármilyen kilátástalannak is látszó sorsába.

Kérelmünk csak olaj volt a tűzre. Hosszú nyakát félrecsavarva, mint akit az ingnyak szorít, fejével szabályszerű félkört írva a levegőbe, száját félrehúzza, látszólag komoly arccal folytatta a kommentárt: „Amíg a jóságos, fehérszakállú Gest apó mindannyiunkat el nem visz, miért ne rendezzünk néha egy jó kicsi bankettet?“ Újabb kacagás. S ez nemcsak azt jelentette, hogy a félelmetes Gestapo, — humora jóvoltából — jóságos Mikulássá szelidült, éppen azzá, ami legkevésbé volt.

Gábor István sokszor mesélt életéről, mégis lehetetlen teljes képet adnom annak egészéről, az írói útról, melyből csak néhány évnek voltam személyes tanúja. Mert hogy a bölcsőtől egészen a Kálvária-utca 13-ig (itt lakott Vásárhelyt) részletesen elmesélte volna életét, arra sem ok, sem alkalom nem volt.

Csak írásai és emlékeim egybevetéséből rajzolhatom meg vázlatos portréját. A *Brassói Lapok* teljes gyűjteményét, hol írásainak zöme megjelent, ezideig nem volt módomban megszerezni. Most egy lelkes, fiatal tanárnő, Máté Szabó Ildikó diploma-dolgozata tárgyául Gábor István publicisztikáját választotta, feldolgozva Abafáy Gusztáv értékes bibliográfiai adatait is. Lelkiismeretes munkája — különösen a cikkeiből készített alapos jegyzet — lehetővé tette, hogy régi adósságomból valamit törleszthessek. Úgy érzem, nemcsak magamért teszem, nemcsak Ba-

logh Edgár, Méliusz József, Tamás Gáspár és Gábor János — az író fia — szeretetteljes buzdítását váltom valóra, hanem közügyet is szolgálok. Hiszen az elmúlt két évtizedben csak néhány jó barát és író társ, Ruffy Péter, Sóni Pál, Kőműves Géza idézte futólagosan Gábor István arcát.

A barát és a szemtanú igényével szólok. Talán sikerül alkotása legjavát az „elsüllyedt irodalom”-ból élő irodalommá tenni s meggondolkoztatni az illetékeseket, mennyire időszerű kötelesség volna írásainak gyűjteményes kiadásáról is gondoskodni. Ennek aktualitást adna az a tény is, hogy Gábor István ezidén töltené be 60. életévét.

*

„Ha netalán te leszel majd az, kettőnk közül, aki megúszod az európai katalizmust, arra kérlek, pontosan jegyezd fel mindent... Jegyezd fel, hogy évek óta nem volt ilyen szép őszi, ilyen kék ég és ilyen ostoba világ... Írjál meg mindent, lehetőleg csak a legfontosabbat — a jelentéktelen pillanatokat, az életet.”

Gábor István cikkéből (*Levél egy jövőendő krónikáshoz*) idéztem, melyet a háború első esztendejének bizonytalan őszién írt. S ha már vállaltam a „jövőendő krónika” szerepét, akkor kívánságát is tiszteletben kell tartanom.

Gyerekkoráról sosem beszélt, pedig most, cikkeit lapozva látom, hányszor tért vissza az első döntő élményekre: a bizonytalanságra, a háborúba vonuló apa alakjára, a kenyérjegyre, a gyakran cserélt iskolákra. Hatot is változtatott, míg az érettségihez elért „illúziók, idealizmusok nélkül”. Az élmény determinált: itt keresi még a harmincadik év után is gyökértelensége eredetét. A demitizált gyermekkort még bizonytalanabb, gazdasági válságtól, munkanélküliségtől terhes évek, a polgári Romániában egyre súlyosbodó kisebbségi sors, a faszálódó Európában egyre szabadságfosztottabb esztendők követték. Hiába próbál mindebből „kitörni” európai barangolással, Párizsban már nem romantikát, csak gazdasági válságot talál. A tervezett újságíró-akadémia helyett másféléves franciaországi és belgiumi tartózkodása során csak alkalmi munkával tengődik egyik napról a másikra. Felváltva lift-boy, nyakkendőárus, bányász, bárzongorista.

Csüggedten tér haza Nagyváradra. „Nem látok, nem tudok, nem eszmélek, sötét van. Az utamat elzárták. Dolog nélkül állok. Fiatal vagyok. Nincs munkám, nincs kedvem, botorkálok. Céltalanul, kilátások, remények nélkül... — köröttem hazug, hamis az élet, igaztalan a gondolat, gyáva az ember, szolgál a lélek...” — vallja ezekben az években.

A polgári humanizmus híveként indult ifjú újságíró csalódott hangja ez, aki nem lát kiutat. A csüggedést végül legyőzi az egészséges életösztön: „Most már azért sem! Nem adom az egésztestet olyan könnyen. Ha harc, akkor csatázom.”

Az Ady Endre és a Holnaposok forradalmi örökségét őrző nagyvárad haladó értelmiségi körökben érlelődik újságíróvá és emberré. A fiatalkori barát és későbbi újságíró társ, Ruffy Péter így jellemzi e közös baráti kört: „Fogékony, lázadó, szellemre szomjas réteg, mely Adyra, önvizsgálatra, lázadásra, a »másképpen lesz holnap« víziójára taníttatta bennem a hétszilvafás, szegény fiút.”

Gábor Istvánra, Arató Andrásra és a baráti kör többi elpusztult tagjára utal Ruffy, amikor így szól: „...együtt akartunk nagyszerűt, nagyot, bár pontosan azt sem tudtuk, mi lesz e nagyszerű: egy szenzációs új riport, egy lángoló vers, vagy talán egy új, más társadalom.” Mindenki sejtette, hogy egyetlen hártypapíron táncolunk, mely alatt lobog a tűz. Gábor Pista arról írt cikkeket, hogy „lebegek” — emlékezik vissza Ruffy Péter.

Magam is megtaláltam írásaiban az indulás éveinek „lebegő“ életérzését, a bizonytalan lét szülte nemzedékre jellemző gyökértelenséget. Ez az ifjúság — vallja — „ott áll az útkeresztelődések zivatarában, kavargó, szédült viharok között, és megkínzott élete ösztönös ragaszkodásával várja a dirigenst, a nagyszerű karmestert, ki egyetlen mozdulattal visszaadja élete taktusát.“ Mi volt ez? Csodavárás? Vagy elhatározás, a kor parancsának engedelmességgel, munkával, hitvallással megválaszolni a jövő kérdését? Mindkettő! Mert két ember élt Gábor Istvánban: ritkán megbékélve egymással és ritkán egymáshoz simulva, a legtöbbször egymásra acsarkodva és csatázva, olykor látszólag szakítva, de megértve végül is, hogy csak együtt létezhetnek.

Az egyik a fegyelmezett, a gondolkodó értelmiségi a talpig „ember“, ki sorát, bármily komor is, vállalja, keresi az egész társadalommal együtt a kivezető

Gábor István Ilja Ehrenburggal

utat, tudja és hirdeti, hogy az író igazi feladata azonosulni a közösséggel. A másik az anarchikusan lázongó polgár, a gondtalan életre vágyó, a valóságtól menekülő „figura“. Skizoid alkatát, kettős énjét mint két különálló embert hűen kitarulkozva ábrázolta egyik művészi novellájában: *Ember, aki talán csak figura* volt a címe. A két Gábor István-portré egyaránt hiteles. Tévedett, amikor azt remélte, hogy a „figurát“ külföldi csavargásaiból hazatérve végleg otthagyta a brüsszeli állomáson, hogy otthagyhatta „ezt a hosszú, különös fiatalembert, akit eddig minden útján elkísért“, ezt a „régén idejémtúlt, romantikus lázongót“, akinek talán „nem is volt határozott programja, inkább az órákat tudta becsülni, mint az életet“, ezt a második Oblomovot, „aki odahúzott magához, isteníteni kezdte előttem a tunya déli tájat, ahol nem kell harc, sem ruha, sem semmi más, csak ... kenyérfa, amely az alatta hűsölőnek szájába hullatja az ételt.“ A valóságban egész életében magá-

ban hordta a Kakuk Marcik, a csavargók társadalmon kívüli „rongyos, de szabad” életéért lelkesedők álmodozását, ezt az ősbéatniket, akit az egyre kilátástalanabb, katasztrófához közeledő, elidegenedett polgári lét szült benne. Még a világháború nehéz éveiben is, mikor írónaként, emberként egyaránt helytállt, el-eljátszott a gondolatokkal, hogy a békekötés után Tahitiban telepszik le, ahol nincs többé gond és felelősség. Pedig maga is tudta, le is írta: „A gyakorlat az, hogy nem szökhetsz már semerre, hős vagy pimaszként, de maradnod kell.” Gábor István élete döntő szakaszában tragikusan helytállt. Az „ember” végleg legyőzte benne a „figurát”. A német megszállás és deportálás napjaiban nem egykor hangoztatott jelszava vezérelte, hogy: „élni kell, lehetőleg okosan”, nem a bőrét mentette a viszonylag biztonságot nyújtó fehér-karszalagos munkaszázadnál, hanem önként jelentkezett a gettóba, hogy Simon Verával, kit második élettársául választott, megossa a nehéz sorsot. Együtt szöktek ki a kolozsvári téglagyárból, de pár heti bujkálás után a hatóságok elfogták és Auschwitzba deportálták őket. Az utolsó biztos hír 1944. november 27-ről szól. Ismerősei ekkor látták a nordhauseni lágerben utoljára.

Vajon gondolt-e a pusztulás óraiban a sorokra, melyeket maga írt le egyszer? Ezek szerint közömbösen fogadni a halál érkezését annyi, mint megszüntetni az érdeklődést az élet értelme iránt. Azt vallotta, hogy az értelmetlen halál jellemzője marad az értelmetlen és gerinctelen életnek, hogy nem mindegy, ki hogyan, miért, miközben hal meg, mert nem mindegy, hogy ki miért élt, küzdött és milyen dolgokkal volt elfoglalva egész életén át.

Lehet, valóban úgy pusztult el, ahogy Ruffy Péter tudja: a haláltáborból szökve, az utolsó pillanatban terítette le egy SS-katona golyója. Lehet, úgy, ahogy lágertársai nekem mesélték: éhen pusztult büntetésből, mert kápói tisztjében megtagadta, hogy társait bántalmazza. De lehet, hogy egyik hír sem hiteles. Egy biztos: gyilkos, embertelen világban emberül helytállva pusztult el.

*

Bevallom, szorongva kezdtem újraolvasni írásait, féltem, az idő kikezdte őket. Kétségtelen, a több száz riport, karcolat és cikk közül sok elavult; sok írásában az egyedít, a kuriózumot, a bizarrral hajszolta. Alkotásainak zömét mégis időtállóan érzem. Nem szólok a „szabályszerű riportokról”, melyekben a tények alapján leplezte le a német és az olasz fasizmus egyre nyíltabb támadó politikáját, a hazai demokratikus szabadságjogok beszűkülését. Csak azokra az írásaira utalok, amelyekben az író eszközeivel a napi eseményeket a szimbólum magaslatára emelte.

Gábor legjobb írásainak hangvétele, állásfoglalása, szimbolikája a Bálint Györgyével rokon. Ő is a „tintahal” eszközeivel küzdött a fasizmus ellen, az emberi méltóságért, a haladásért. A pesti író nyilvánvaló hatása írásaira kiderül, ha összehasonlítjuk Bálint 1936-ban írt, „Felháborodom, tehát vagyok” kezdetű cikkét Gábor 1937-es *Káromkodom, tehát vagyok* című írásával. Az alap gondolat azonos. Bálintnál, ha valami ellen felháborodom, Gábornál, ha valamit káromlok — azt jelenti, hogy annak ellenkezőjéért lelkesedem.

Hosszú évekig, tévesen, azt hitte, az író parittyás Dávidként, egyedül vívhatja harcát az egyre fenyegetőbb, talpig fegyverben álló Góliátokkal. A fasizmus előretörésének éveiben megértette, hogy olyan korban, mikor „az egész vonalon érvenyesül az ijesztő refrén, hogy az erős meggyalázza a gyengébbet, hogy a hatalmi szóhoz jutott lehetőségét és életét szegi a reménytelennek” — egyedül harcolni lehetetlen. Gábor István az elnyomó hatalmakkal szemben a haladás oldalán foglal

állást. „Rájöttem — írja —, hogy az újságíró vagy a hatóságokkal, vagy a közönséggel van jóban. Vagy az egyiket, vagy a másikat szereti. Én a közönséget választottam.“ Még határozottabb állásfoglalása, mikor az író társadalmi, közéleti felelőségéről szól. „Az író csak szóljon bele ott és akkor és úgy, ahogy teheti — hangoztatja. — Az íróval sok minden történhet, ő maga is sok mindenre kényszerül, csak becstelen nem lehet soha.“ A kizsákmányolók és kizsákmányoltak társadalmában, a „pofozók és pofozottak“ világában, ahogy ő nevezi, felismeri, hogy az ellentmondások és konfliktusok végső fokon a társadalomban gyökereznek. Szíve mélyén polgári humanista marad, jóllehet elismeri, hogy „a legmodernebb technikával, ökölrel, bakancssal, gépfegyverrel“ támadó fasizmus ellen az önvédelem szülte aktív védekezés — a „bicskás humanizmus“ — elkerülhetetlenül szükséges.

Egyértelműen harcos antifasiszta állásfoglalásának legbeszedesebb bizonyítéka: magatartása a spanyol polgárháború kérdésében. Nem ért egyet azokkal, kik csak a pusztuló műemlékeket siratják. „Merjünk hangot adni — írja —, hogy féltjük és szomorkodunk Velazquezért, aggódunk a Prado szomorú sorsán, de megláttuk, hogy a Prado körül millió földnélküli tombol éhesen...“ (E sorokat *Égő Spanyolország* című broszúrájának bevezetőjében írja, melyet Estebano Roberto álnéven adott ki.)

A hitlerista agresszió következtében egyre fenyegetőbb háború és fasiszta diktatúra veszélyét, az értékek elértéktelenedését, az élet egyre kifejezettebb eltárgyasodását, a kor rákényszerítette ezopusi nyelven — a tárgyak humanizálásának módszerével — ábrázolja. A tárgyak fejezik ki az ember tiltakozását és állásfoglalását az eseményekkel szemben. A cirkuszba visz el, hogy elmondhassa: ma az emberek kutyául élnek, viszont a kutyákat emberi mozdulatokra, cselekvésre kényszerítik. A háború kitörésének küszöbén, 1938-ban, a politikai helyzetet egy, az utcán, a pocsolyában heverő Európa-térképpel érzékelteti: „Nézem, ahogy a piszok, a sár, a maszat, összemázza, s nézem rongyaiban. Aztán, mint aki agnoszkal, megállapítom: azonos.“

Tiltakozását a demokrácia elsorvasztása, a háborúra való készülődés ellen a faliorával mondatja el. Az véglegesen megáll, nem szolgálja többet „a pontatlan emberiséget“, mert az becsapta s embertelen hajszáját kívánja rákényszeríteni. A szabadság egyre nyitabb helyettesítését rabsággal a rendőri dubában ülő rab optikáján át szemlélteti, ki a „szabadba“ vágyik, s nem látja, hogy már egész „Európa egy nagy duba, hol esztendőkre elítelve szaladunk, rázódunk, kivágyódunk közben szerencsétlenül, kilátástalanul, boldogabb szabad vidékek felé.“ Ugyanezzel a szimbolikával ábrázolja a hazai valóságot is. A nagy gazdasági válság idején a téli nyomor mélységét a Nagyvárad környéki meleg gyógyfürdők vizében alvó meztelen munkanélküliek döbbenetes képével szemlélteti. Az értelmiségiek helyzetének kilátástalanságát vetíti elének egyrészt a nagyobb keresetet remélő, magát kuruzslónak kiadó és sátorban rendelő diplomás orvos feje tetejére állított valóságával, másrészt a vendéglői asztalnál vacsorázó 4 fiatal értelmiségi esetével, kiknek összvagyon a 8 lej. „Kicsit dátum, kicsit történelem volt ez a vacsora — az erdélyi értelmiségi vacsorázott!“ — hangzik az egykorú következtetés.

Világosan meglátta azt is, hogy a polgári nacionalizmus zsákutcába vezet, s az 1937-es Vásárhelyi Találkozó szellemében hirdeti, hogy a romániai magyar kisebbség sorsát csak igazi román—magyar barátság és kézfogás biztosíthatja. Babits *Húsvét előtt* című versének sorait parafrázálva, e kérdésről így ír: „Ó, legyen vége már, legyen béke már e között a két nép között, hiszen eléggé világos már, hogy bármelyik gyengül és pusztul, vele gyengül és pusztul a másik is.“

Harca két frontú: a polgári Romániában a magyar lakosság egyenlőségéért küzd, amiért a részrehajló polgári hatóságok börtönbüntetésre ítélik. 1940 után Észak-Erdélyben a román lakosságot veszi védelmébe. 1942-ben Turnowsky Sándorhoz szóló egyik levelében írja a következőket: „Ha még emlékszel, magam verekedtem legtöbbit prefectusokkal és hasonló hatalmi legényekkel, amiből — természetesen — éppúgy nem kívánok hasznot magamnak, mint ahogy akkor sem irredenta szempontok vezettek. Csak akkor kiabáltam, mikor a magyarság kulturális és szabadságjogait nyirbálták és döfködték. Mindig tudtam, hogy a Duname-
dencében élve melyek a dunavölgyi ember jogai, de kötelességei is. Ezért írok ma, ahol csak tehetem, az akkor többségi és ma kisebbségi románságról olyan cikket, amelyet a *Magyar Nemzet*-ben olvashattál már. Ezt persze sokan nem értik és nem érzik ma.“

Gábor István világosan látta, hogy a fasiszmus és a háború okozta bizalom megrendülése az európai népek között éppolyan pusztító hatású, mint az egyedi emberi méltóság értékvesztése. „Robbantják a megértést, a szívet, a becsülést s az értelmet, zavarosvízű életünk legreménytelenebb és legcsendesebb hajóit“ — állapítja meg rezignáltan a háború első évében. Az anyagi jólét csak akkor teljesértékű — hangoztatja — ha az emberi együttélés erkölcsi és jogi szabályainak tiszteletbentartásával társul. Enélkül az emberi élet értelmetlenné válik. S éppen az élet és halál emberi méltóságát rendítette meg alapjában a fasiszmus.

*

Ide kívánczik annak elmondása, hogy Gábor István, aki fiatalkorától aktív újságíró- és publicistaként élt, előbb Nagyváradon, majd 1937-től a *Brassói Lapok* irodalmi oldala s a *Népújság* szerkesztőjeként, nehezen tudta megszokni marosvásárhelyi kényszerű tétlenségét. Újságírói lehetőségei beszűkültek, a kolozsvári *Keleti Újság*ba névtelenül írt, a budapesti *Magyar Nemzet*nek és egy aránylag liberális szellemű lapnak rövid riportokat küldött. Igyekezett magát hasznosítani. Részt vett a Vásárhelyi Könyvnap megszervezésében, elkísérte Móricz Zsigmondot erdélyi körútja egy részén, Kántorné, a jeles színésznő sírkövének felállítását szorgalmazza Marosvásárhelyt, Tolnai Lajos vásárhelyi éveiről cikket írt Móricz lapjába, a *Kelet Népé*be, de egyre bizonytalanabb anyagi és erkölcsi helyzetét nehezen tűri. Ezért idézi oly gyakran — a maga erősítésére — Salamon Ernő, Sóni Pál, az író Kovács György, Molter Károly baráti társaságában — újságírói múltjának emlékeit. Nevetve számol be balul induló, de végül is sikeresen záruló első riportjáról Karintyval, találkozásáról és riportjairól Ilja Ehrenburggal, Albert Londresszel. Felidézi a brassói szerkesztőségi légkört apró örömeivel és sztereotípiáival, hol akár csak a bolondokházában, minden munkatárs a maga témájának megszállottja. A szerkesztőség légköre hiányzik neki, ahol — mint öngúnnyal meséli — a legnehezebb rovat az *Ezt írja az olvasó*. Ezért költözött alig egy év után Kolozsvárra. Persze, az áttelepedést anyagi tényezők is befolyásolták. A Gábor-ház körül látszólag minden rendben volt. A „terülj asztalkám“ búvszóra Kati, a felesége, minden este ételt-italt, szivart, bort tesz elénk, de rövidesen észre kellett vennünk, hogy a könyvespolcra a könyvek, a szobából a szőnyegek egyre fogynak, s egy nap Gábor Pista maga jegyzi meg: „Olyan vagyok, mint a moly, megeszem a könyveimet.“

Kolozsvártól nagyobb újságírói lehetőségeket várt. Új baráti köre — Korvin Sándor, Tamás Gáspár, Dénes Klári és Gaál Gábor kávéházi asztala (ahova — mint írja — „oda szerénykedett“) — szeretettel fogadja. A levelek és újabb talál-

kozasaink alkalmával elmondottakból azonban látnom kellett, hogy kolozsvári terveim nem sikerültek.

Ahogy most forgatom az 1940—44-es évek rendelkezéseimre álló — igaz, erősen hiányos — írói termését, csak egy, a vásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságban felolvasott igényesebb novellát (*Forradalom az étteremben*) s a Nyilas Párt marosvásárhelyi titkárát leleplező szellemes írást találtam. Ez utóbbi alapötlete valóban bravúros. Látszólag banális hirrel indul: Marosvásárhelyt él egy kitűnő nőimitátor, Jotta Panna. Részletesen ecseteli a nőimitátor művészi teljesítményét, mennyire sikerült hastáncával, taglejtésével egy keleti háremhölgy illúzióját keltenie. Ezt zárja a váratlan csattanó: sajnos, a nőimitátor abbahagyta művészi tevékenységét s ma valódi nevén a helyi nyilasmozgalmak élére állt.

A legtöbb írása jelentéktelen riport, többnyire aláírás nélkül, mert — mint maga írja — ahhoz, hogy megélhessen, „kilogrammra“ kell termelnie. Családi élete is válságba jut. Különválík feleségétől, kapkodóan „hetyke“ férfiúi erejét saját magának bizonygató életmódja talajvesztettségéből fakad. Hirtelen fellobbanással hol angolul tanul, de két hét után abbahagyja, hol az egyetemre iratkozna be, de hiányzik a 200 pengő a tandíjra.

A Vajda János Társaságban *Petőfi Erdélyben* cím alatt meghirdetett előadását kétszer visszamondta, holott már a meghívót is kinyomtatták. Az első visszamondást így indokolta egyik levelében: „Az előadásomat csak akkor tartom meg, ha közben megkapom katonai kivételezettségemet, mert olyan a téma, hogy utána könnyen behívhatnak. Erdély üldözöttjeiről beszélek, kezdem Szenczi Molnár Alberttel, Misztótfalusi Kis Miklóssal, Bölöni Farkassal és végzem a zsidóknál. Lényeg: Erdélyben mindig üldözték azokat, akik kiemelkedtek egy fejjel. Egyszóval, nem a legnyugodtabb téma manapság.“ E minden oldalú sikertelenség közepette szenvedélyesen veti magát a regényírásba. Első érett alkotásának reméli, lírai kicsempésű önvallomásnak. Be is fejezte, de kiadása elé nehézségek tornyosulnak. 1942 szeptemberében erről ezt írja: „A könyvemmel baj van, cenzori bajok, két fejezettel. A szíve a könyvnek, amiért az egész készült. A *Hősi ének* és a *Vallo-más* című fejezetek nem jöhetnek, de hát enélkül semmi sem jöhet... A kiadó nem forszírozza, mert belátja, hogy szörnyű volna megmetszeten megjelenem első könyvemmel.“ Egy másik levele szerint később elvben megegyeztek a Cserépfalvi-kiadóval, hogy a regény mellett kisebb esszéket is közöl a kötetben. A kézirat további sorsáról nem tudok.

Kudarok és nehézségek ellenére derűs. Ugyanabban a levélben, amelyben regénye cenzori akadályairól ír, így számol be magáról: „Tele vagyok életkedvvel és munkatervvel, naponta fedezem fel a szörnyű világban, hogy semmi okosabbat nem tehetnék most, mint hogy éljek és legyek.“ Politikailag is tevékeny. 1943 végén olyan haladó gondolkozású magyar és román újságírókkal és közéleti emberekkel való szoros kapcsolatáról számol be, akiről ma már tudjuk, hogy a Békepárt szervezői voltak.

S azután következik a váratlan, utolsó, megrendült hangú levél. 1944. február 27-éről. Részletesebben kell idéznem, nemcsak mert az utolsó, hozzám írt sorai voltak (az aláhúzások is tőle valók), hanem mert néhány nappal a német megszállás előtt, melynek áldozatául esett — szabályszerűen elbúcsúzott az élettől.

Nagyképűség lenne azt írnom — kezdi levelét —, hogy végrendeletet íl-tem le írni, de mégis úgy érzem, több ez, mint egy egyszerű levél... Most, hogy Korvin elhagyott, talán csak Te maradtál, aki annyira ismersz, hibáim-mal, esztelenségeimmel együtt.

Én Korvin halála után kábán és kifosztottan járkáltam hetekig, semmit sem dolgoztam, csak mikor anyagiakban már a végső szerencsétlenség fenyegetett, kezdtem visszatérni régi életembe. Szétválasztom a dolgokat, én Korvin halálában nemcsak személyének elvesztését sirattam, de az egész élet kiborult élésem hirtelen... Te jól tudod, hogy mindent megtettem már az életemben, amit ember kitalálhat önmaga ellen, de számomra csak így érdekes az élet, csak így szórakoztató. Én szeretek elhullani és megélemedni sokszor, s megint elkezdeni az életet előlről. De most, és ezért másképp fejemben a végrendelet szó — úgy érzem —, olyan napok jönnek, melyek meghaladják erőmet. Bevallom neked, amit sosem tettem és éreztem — félek.

... És egyáltalán, egyre szűkül a kör, mert úgy látom, alig beszélhetek valakivel, ki normális vagy örült, mint én — s alig lehet kitérni már valamire is, mert egyre jobban fenyeget a vész, s most, ha nagyon nem vigyázok, lelkileg omlok össze, de véglegesen. Én tudom jól, hogy nemcsak nápek, de emberek életében is bekövetkezhetik az, hogy meghal az, ki nem tud küzdeni, és én most ezt az erőt vesztem el fenemódon, és nem tudok küzdeni, mert úgy látom, nincs miért... Csodálatos módon nyugodt vagyok közben, de lehet, hogy ez az örült ember nyugodtsága, aki a lángok között, bamba tekintettel meg sem kísérli a menekülést. Szinte írni sem tudok, mert annyira megnőtt igényem magammal szemben, s előadásomat is azért mondtam le, mert úgy érzem, fölösleges beszélni, s minden fölösleges. Most nem azok az órák jöttek el, mikor bármilyen emberi beszéd érdekes, vigasztaló vagy kedvderítő lehet. Amit írok, kulimunka, s csak éppen a lakbérért meg az ételért teszem... De hiszen én nyakadba öntöm, önző módon, az én életemet, s közben vajon mi van veled? Azt hiszem, ti jól vagytok... s egész lelkemből kívánom ezt nektek, s azt is érzem, hogy amennyire én nem, ti megússzátok az egész zivatart. Ugye beszéltek majd rólam néha?

... Nagyon fáradt vagyok, kimerített ez az írás, mert sok minden fáj benne. Áldjon meg az Isten... Írj még, ha tudsz, ha érdemes, ha egyáltalán érdemes még valami.

Pistád

Ami ezután következett, azt csak a közös barátok és mindenekelőtt Simon Vera beszámolójából tudom. A német megszállás, a Gestapo házkutatása, mely elől idejében sikerült elrejtőznie, a barátai nyújtotta menekülési lehetőség, a nagybányai katonai behívó, hazaszökése Kolozsvárra, önkéntes jelentkezése a gettóba, majd Auschwitz. Az ott töltött első hetekben találkozott vele tragikomikus körülmények között Huszár Ilona és a feleségem. Mindketten kopaszra nyírva, lehetetlen rongyokba burkolva álltak a Lagerstrassen, mikor egy ruhákkal teli taligát tolva szembejött velük Gábor István. Az örömről és az oly gálánsul, élete kockáztatásával nekik juttatott pulóvereken kívül a két asszony még egy rendkívüli ajándékot kapott Gábor Istvántól. Emberi méltóságukat adta vissza egy percre. Szabályszerű meghajlással a „hölgyeknek“ kijáró kézcsokkal üdvözölte őket, mintha csak a Gece utcai lakáson találkoztak volna, s nem itt a halál torkában...

Említettem, milyen hírek szállongtak Gábor István utolsó óráiról. Én a magam vigasztalására egy újabb változatot teremtettem, melynek — természetesen — semmi köze a valósághoz s azt Gábor István saját írásából, a már említett *Ember, aki talán csak figura* címűből merítettem.

„Utoljára ismerőseimtől hallottam fölöle — írta hősérről, második énjéről. — Az országúton látták, kis csapatot vezetett. Harmincan vagy negyvenen lehettek, de ő ment elől. Zuhogott az eső, valamennyien lassan mentek, s ő énekelt. Valami hajdani elátkozott csapatnak tüntek. Kik lehettek? Dehát ez éppen olyan megfejt-hetetlen, mint ő maga. Lehet, rátalált arra a kis csapatra, a »piszkos idegenek« külön társadalmára. Lehet, hogy megálmódott társadalmának álomalakjait vonszolta maga után a sáros úton, a zuhogó, hideg esőben.“

Ebben a valótlan-való menetelésben a semmi felé látom őt örökre én is.